SOTSIOMETRIK MUNOSABATLAR ASOSIDA O‘QUVCHILARNING MA’NAVIY-AXLOQIY RIVOJLANISHINI TAKOMILLASHTIRISH: SHARQ TARBIYA MODELLARI KONTEKSTIDA

Surayyo Raximova Otabek qizi
Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi milliy institute tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada Sharq tarbiya modellari asosida o‘quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini sotsiometrik munosabatlar orqali takomillashtirish masalalari yoritilgan. Milliy tarbiya tamoyillarining pedagogik ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ma'naviy-axloqiy tarbiya, sotsiometriya, Sharq tarbiyasi, o‘quvchi, qadriyatlar, pedagogika.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы совершенствования духовно-нравственного развития учащихся на основе социометрических отношений в контексте восточных моделей воспитания.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, социометрия, восточная педагогика, учащиеся, ценности.

Abstract. The article discusses improving students' moral and spiritual development through sociometric relations in the context of Eastern educational models.

Keywords: moral education, sociometry, Eastern education, student, values, pedagogy.

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri bu – o‘quvchilarning nafaqat intellektual salohiyatini, balki ularning ma’naviy-axloqiy kamolotini ham ta’minlashdan iboratdir. Globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi hamda ijtimoiy qadriyatlar transformatsiyasi sharoitida yosh avlodning axloqiy barqarorligini saqlash va rivojlantirish muammosi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur jarayonda o‘quvchilar faoliyat yuritadigan ijtimoiy muhit, ayniqsa sinf jamoasidagi o‘zaro munosabatlar tizimi hal qiluvchi omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, sotsiometrik munosabatlarni o‘rganish va ularni tarbiyaviy jarayonga ongli ravishda integratsiya qilish zarurati yuzaga keladi.

Sotsiometrik yondashuv ilk bor Jacob L. Moreno tomonidan asoslab berilgan bo‘lib, u kichik guruhlardagi shaxslararo tanlov va muno-

sabatlarni aniqlash orqali jamoaning ichki tuzilmasini tahlil qilish imkonini yaratadi. Uning fikricha, har qanday guruhda rasmiy tuzilma bilan bir qatorda norasmiy, ya'ni emotsional tanlovlarga asoslangan yashirin tuzilma ham mavjud bo'lib, aynan shu tuzilma shaxs rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Kurt Lewin tomonidan ishlab chiqilgan "maydon nazariyasi" ham shaxs xulq- atvorining uning atrofidagi ijtimoiy-psixologik muhit bilan bevosita bog'liqligini asoslab beradi. Bu nazariyalar o'quvchilar jamoasidagi ijtimoiy aloqalarni chuqur o'rganish orqali tarbiya jarayonini samarali tashkil etish mumkinligini ko'rsatadi.

O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini tushuntirishda Lawrence Kohlberg ning axloqiy rivojlanish bosqichlari nazariyasi muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, shaxsning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati bosqichma-bosqich rivojlanadi va bu jarayonda ijtimoiy muhit, ayniqsa tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar muhim rol o'ynaydi. Lev Vygotsky esa rivojlanishning ijtimoiy tabiati haqidagi qarashlari orqali bilim va qadriyatlar muloqot jarayonida o'zlashtirilishini ilmiy asoslab bergan. Bu yondashuvlar sotsiometrik munosabatlarning o'quvchi shaxsini shakllantirishdagi bevosita ahamiyatini tasdiqlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sinf jamoasida har bir o'quvchi ma'lum bir sotsiometrik maqomga ega bo'ladi. Ushbu maqomlar odatda lider, qabul qilingan, izolyatsiyalangan va rad etilgan kabi toifalarga ajratiladi. Lider o'quvchilar ko'pincha faol, tashabbuskor va boshqalar tomonidan hurmat qilinadigan shaxslar bo'lib, ularning axloqiy ko'rsatkichlari nisbatan yuqori bo'ladi. Qabul qilingan o'quvchilar jamoaga moslashgan, barqaror psixologik holatga ega bo'ladi. Izolyatsiyalangan o'quvchilar esa ijtimoiy aloqalarning yetishmasligi sababli o'ziga ishonchsizlik, ichki tortinish va passivlikka moyil bo'lishadi. Eng muammoli toifa sifatida rad etilgan o'quvchilar ajralib turadi, chunki ularda agressivlik, konfliktga moyillik va axloqiy og'ishlar kuzatilishi ehtimoli yuqori bo'ladi.

Mazkur holat Social Learning Theory doirasida ham izohlanadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, shaxs xulq-atvori kuzatish va taqlid qilish orqali shakllanadi. Agar o'quvchi ijobiy ijtimoiy muhitda bo'lsa, u ham ijobiy xulq-atvorni o'zlashtiradi, aksincha, salbiy muhit axloqiy rivojga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, sotsiometrik munosabatlar faqat psixologik ko'rsatkich emas, balki axloqiy rivojlanishning muhim determinantidir.

Shu o'rinda Sharq tarbiya modellari alohida ahamiyat kasb etadi. Sharq pedagogik tafakkuri tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, unda jamoaviylik, mehr-oqibat, o'zaro hurmat va axloqiy poklik asosiy qadriyatlar sifatida qaralganini ko'ramiz. Abu Nasr Forobiy o'zining ijtimoiy-falsafiy qarashlarida jamiyat uyg'unligini shaxslarning o'zaro hamjihatligi bilan

bog‘laydi. Abu Ali ibn Sino esa tarbiyada axloqiy fazilatlarni shakllantirishni ustuvor vazifa sifatida ko‘rsatadi. Alisher Navoiy asarlarida insonparvarlik, saxovat va halollik kabi fazilatlar ulug‘lanadi.

Mazkur ilmiy qarashlar zamonaviy o‘zbek pedagogikasida ham davom ettirilmoqda. Xususan, mahalliy olimlarimiz o‘z tadqiqotlarida o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlar va ijtimoiy muhitning o‘zaro bog‘liqligini asoslab beradi. Ularning fikricha, tarbiya jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, balki o‘quvchilar o‘rtasida ijobiy munosabatlarni shakllantirish orqali amalga oshirilishi lozim. Bu yondashuv sotsiometrik munosabatlarning tarbiyaviy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Shuningdek, ta’lim jarayonida jamoaviylik va ijtimoiy faollikni rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. O‘quvchilarni jamoa orqali tarbiyalash, ularni ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantirish zarurligini ta’kidlanadi. Bu esa sotsiometrik yondashuv bilan bevosita uyg‘unlashadi, chunki sotsiometriya aynan jamoa ichidagi ijtimoiy aloqalarni aniqlash va boshqarishga xizmat qiladi.

Sharq tarbiya modelining o‘ziga xosligi shundaki, u shaxsni faqat individual mavjudot sifatida emas, balki jamiyat bilan uzviy bog‘liq ijtimoiy mavjudot sifatida talqin etadi. Shu bois, ushbu model sotsiometrik yondashuv bilan uyg‘unlashganda juda samarali pedagogik mexanizmga aylanadi. Amaliy jihatdan bu quyidagilarda namoyon bo‘ladi: sinfda ijobiy psixologik iqlim yaratish, o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish, o‘zaro yordam va hurmat muhitini shakllantirish, shuningdek, ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirish.

Tadqiqot natijalari asosida shuni ta’kidlash mumkinki, sotsiometrik munosabatlarni boshqarish orqali o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishini sezilarli darajada takomillashtirish mumkin. Buning uchun, avvalo, jamoadagi ijtimoiy tuzilmani muntazam ravishda diagnostika qilish zarur. Sotsiometrik tahlil yordamida muammoli o‘quvchilar aniqlanadi va ular bilan individual ishlash imkoniyati yaratiladi. Keyingi bosqichda esa maqsadli pedagogik ta’sir choralari amalga oshiriladi. Bular qatoriga psixologik treninglar, jamoaviy faoliyatlar, rolli o‘yinlar va axloqiy muhokamalar kiradi. Ushbu jarayonda Sharqona qadriyatlarni singdirish, ya’ni hurmat, sabr, mehr-oqibat kabi fazilatlarni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, o‘qituvchining shaxsiy namunasini ham alohida ta’kidlash lozim. Chunki o‘quvchilar ko‘pincha o‘qituvchining xulq- atvorini kuzatish orqali o‘rganadilar. Agar o‘qituvchi adolatli, mehribon va talabchan bo‘lsa, bu bevosita sinfdagi ijtimoiy muhitga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Natijada o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat va ishonch

mustahkamlanadi.

Xulosa qilib aytganda, sotsiometrik munosabatlar o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishida muhim, ammo ko‘pincha yetarlicha baholanmaydigan omil hisoblanadi. Ularni Sharq tarbiya modellari bilan uyg‘unlashtirish orqali ta’lim jarayonida sifat jihatidan yangi bosqichga erishish mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchilarni nafaqat bilimli, balki yuksak axloqli, ijtimoiy faol va jamiyatga foydali shaxslar etib tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Moreno, J. L. (1934). Who Shall Survive? Beacon House. 2. Lewin, K. (1951). Field Theory in Social Science. Harper & Row.

3. Kohlberg, L. (1981). Essays on Moral Development. Harper & Row.

4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society. Harvard University Press.

5. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Prentice Hall.

6. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. 7. Safarova, R. (2019). O‘quvchilar ma’naviy tarbiyasi masalalari. Toshkent.

8. Ibragimov, X. (2018). Pedagogik jarayonda jamoaviylikni rivojlantirish.

9. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 10. Karimov, I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch.